

Išvadas į duomenų tyrybą

Turinys

- Duomenų tyryba. Kas tai?
- Duomenų rinkimas.
- Duomenų pradinis apdorojimas.
- Duomenų rikiavimas.
- Didieji duomenys.
- Duomenų tyrybos uždaviniai ir metodai.
- Duomenų tyryba ir mašininis mokymasis.
- Duomenų tyryba ir vizualizavimas.

<https://www.pexels.com>

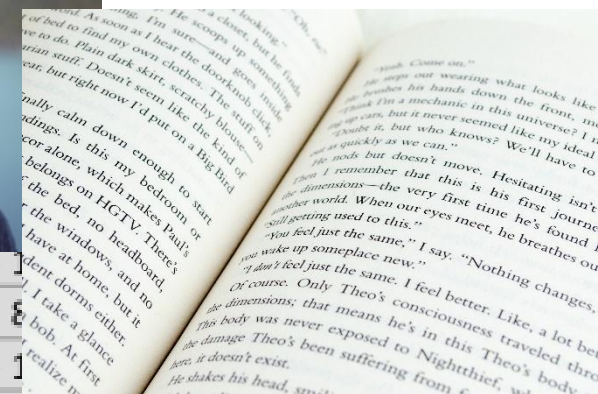
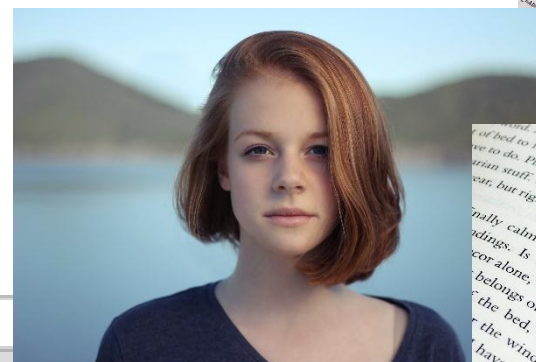
Duomenų tyryba. Kas tai?

Duomenys, informacija, žinios

- Visko pradžia yra **duomenys**.
- **Duomenys** – tai objektyviai egzistuojantys faktai, vaizdai, garsai, kurie gali būti naudingi tam tikram uždaviniui spręsti. Dažnai tai **neapdoroti duomenys**.
- **Informacija** – tai duomenys, kurių forma ir turinys yra pateikti būdu, kuris yra tinkamas naudoti sprendimų priėmimo procese. Duomenys virsta informacija, kai **jiems suteikiamas kontekstas** ir jie susiejami su tam tikra problema ar sprendimu.
- **Žinios** – tai gebėjimas spręsti problemas, atnaujinti arba sukurti naujas vertes **remiantis ankstesne patirtimi**, įgūdžiais ar išmokimu. Tai žmogaus proto abstrakcija apie duomenis, jų prasmę, naudą ir sąryšius. Turimos žinios gali virsti informacija, kuri gali būti panaudota **naujoms žinioms įgyti**.

Duomenų pavyzdžiai

- batų numeriai, drabužių dydžiai, prekių kainos, įmonės ekonominiai rodikliai, pacientų kraujo tyrimų rodikliai, nuotraukos, medicininiai vaizdai, įvairūs garsai ir kt.
- duomenys gali būti įvairių formatų: skaičiai, tekstas, vaizdai, garsai.

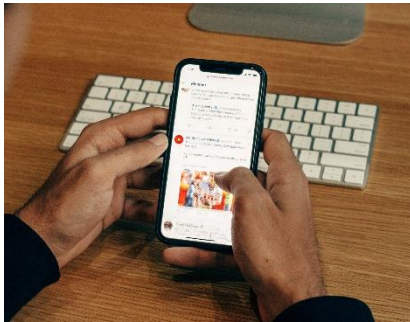
Dydžiai	XS	S	M	L		
A : Krūtinė(cm)	75 - 80	80 - 85	85 - 90	90 - 95	95 - 100	100 - 105
B : Liemuo(cm)	58 - 63	60 - 65	65 - 70	70 - 75	75 - 80	80 - 85
C : Klubai (cm)	82 - 88	87 - 92	92 - 97	95 - 100	98 - 103	100 - 105
D : Torsas (cm)	132 - 140	140 - 148	148 - 156	155 - 164	164 - 172	168 - 176
Ūgis (cm)	150 - 160	155 - 165	160 - 170	165 - 175	170 - 180	175 - 185

<https://dancemakers.lt/dydziai/wear-moi-suaugusiuju-ir-vaiku-drabuziu-dyziai/>

<https://unsplash.com>

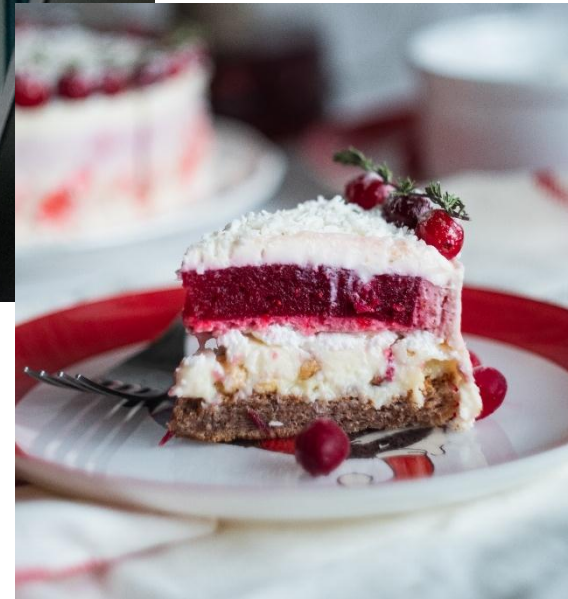
Informacijos pavyzdžiai

- skelbimas, reklama, bukletas, trumpoji žinutė, elektroninis laiškas ir kt.

Žinių pavyzdžiai

- matematinės žinios, žinios apie Lietuvos istorinius faktus, žinojimas kaip pasigaminti Napoleono tortą ir kt.

<https://unsplash.com>

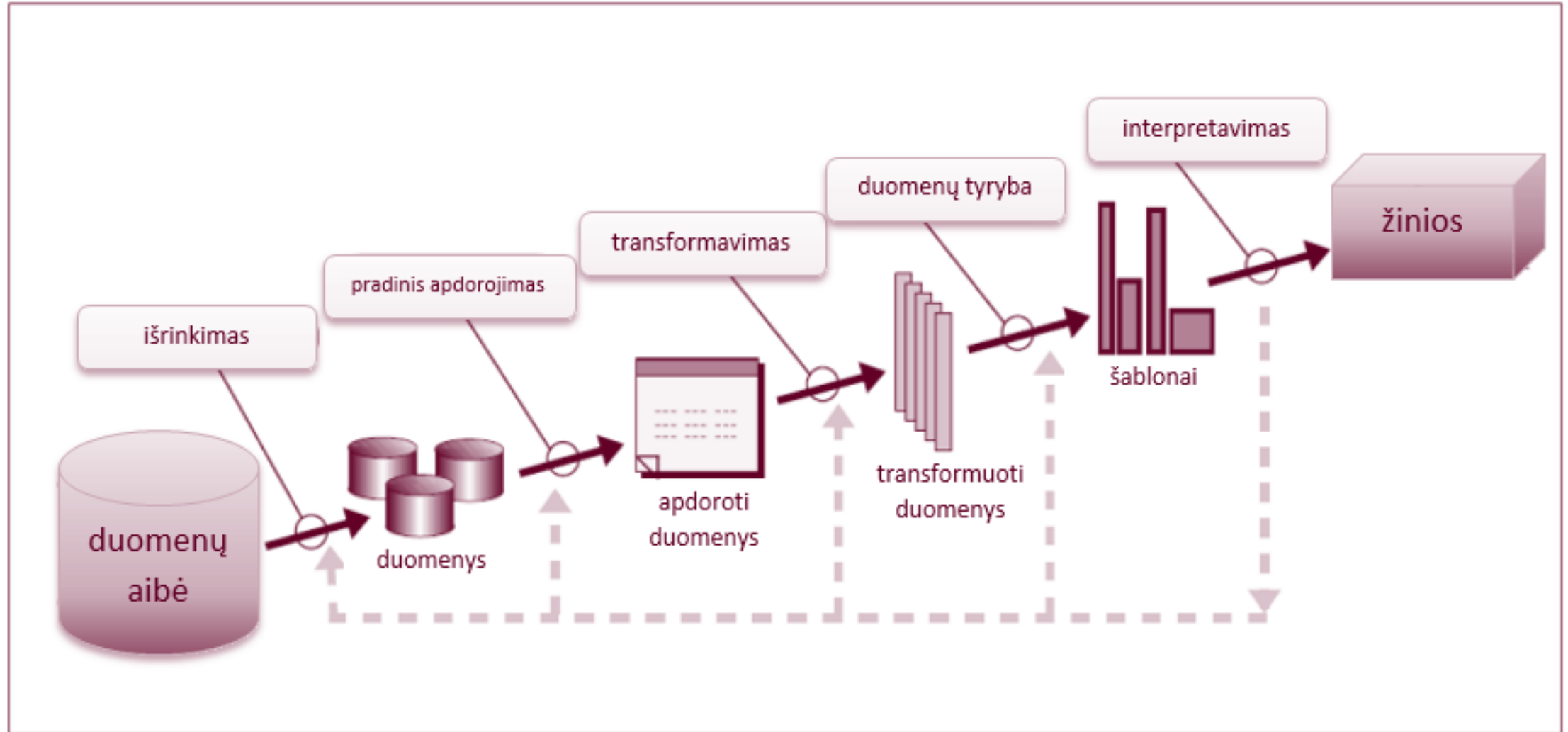
Duomenų tyryba

- **Duomenų tyryba** – tai procesas, kurio metu iš pradinių duomenų, juos apdorojant įvairiais metodais, gaunama naudinga informacija ir žinios.
- Duomenų **tyrybos** (*Data **Mining***) termino atsiradimas. Tiesioginio žodžio „*mining*“ vertimo į lietuvių kalbą nėra, kadangi šis žodis vartojamas metalurgijoje, o šios pramonės šakos Lietuvoje beveik nėra. „*Mining*“ – tai procesas, kurio metu kasinėjant randami naudingi produktai, pvz., iškasenos.
- Labai panašus, bet siauresnis terminas yra „**duomenų analizė**“.

<https://www.pexels.com>

Duomenų tyryba žinių radimo procese

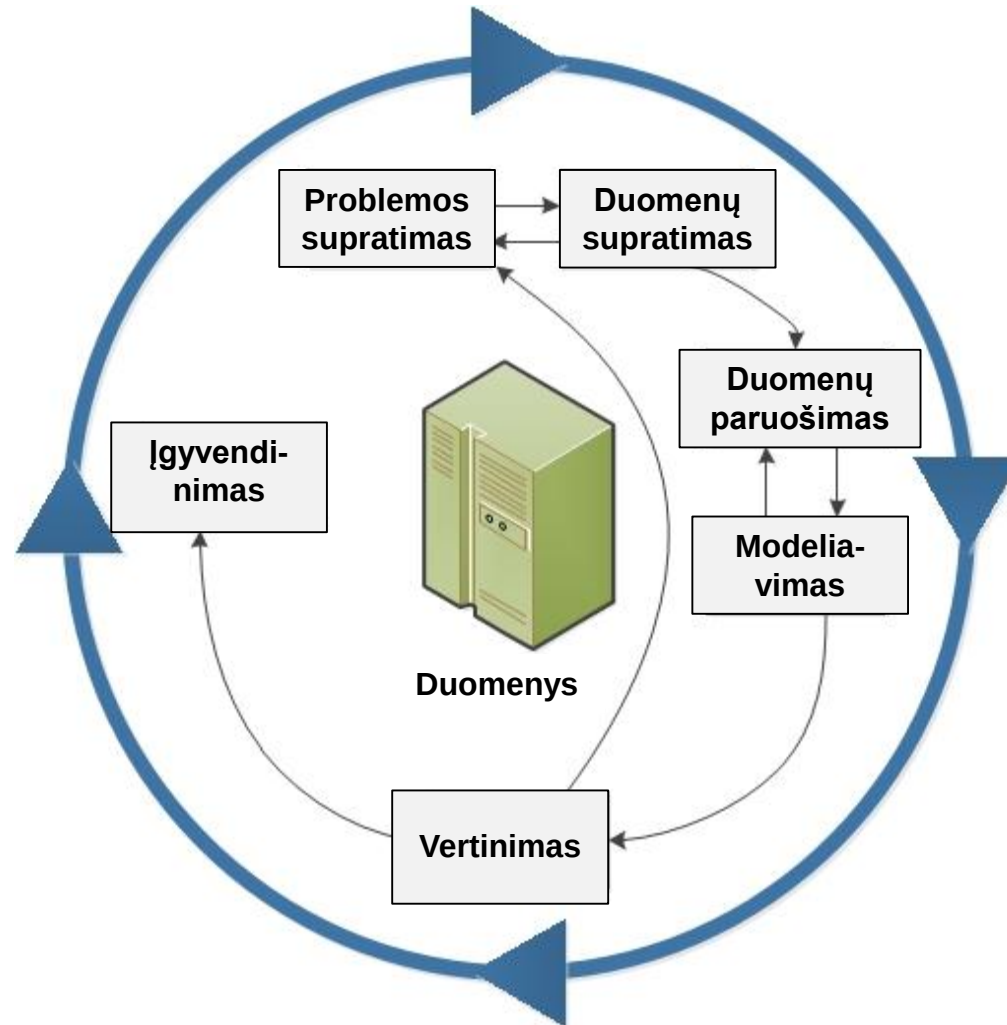

Data Mining in Knowledge Discovery in Databases

Žinių radimo procesą sudarantys žingsniai:

- Iš visos duomenų aibės **išrenkami** analizuojami duomenys;
- Atliekamas **pradinis duomenų apdorojimas** (valymas, filtravimas, transponavimas, požymių atrinkimas, normavimas);
- Atliekamas **duomenų transformavimas**, kurio metu duomenys paruošiami duomenų tyrybos metodui ir programinei įrangai tinkama forma;
- **Duomenys analizuojami** įvairias duomenų tyrybos metodais;
- Interpretuojami ir vertinami gauti rezultatai, ko pasėkoje įgyjamos **naujos žinios**.

Įvairių pramonės šakų duomenų tyrybos standartinis procesas

Adaptuota iš: <https://www.ibm.com>

Cross-Industry Standard Process for Data mining (CRISP-DM)

Įvairių pramonės šakų duomenų tyrybos standartinis procesas

- Pradžioje reikia **gerai suprasti numatomą spręsti problemą** – užsakovo tikslus ir reikalavimus (*business understanding*).
- Nustatyti, kokie **duomenys** bus reikalingi šiai problemai spręsti, suprasti duomenis, įvertinti duomenų kokybę (*data understanding*).
- **Paruošti duomenis** modeliavimui: išrinkti reikiamus duomenis, juos išvalyti, integruoti iš kelių šaltinių (jei būtina) (*data preparation*).
- **Modeliavimas** – tai duomenų tyrybos modelių kūrimas ir taikymas nagrinėjamiems duomenims (*modeling*).
- **Modelio rezultatų įvertinimo metu** nustatomas rezultatų tikslumas, patikimumas ir kt. (*evaluation*).
- Paskutinis žingsnis – **modelio įgyvendinimas** (programinės įrangos sukūrimas) (*deployment*).

Duomenų rinkimas

Duomenų rinkimas

- Ar tai **paprasta** ar **sudėtinga** užduotis?
- **Duomenų** yra visur **daug**. Bet ar jie visi **tinkami** specifinei problemai spręsti?
- Galimi **du atvejai**:
 - užsakovas „**atsineša**“ savo turimus duomenis,
 - **reikia gauti** reikalingus duomenis.

<https://www.pexels.com>

Duomenų rinkimas

- Palankesnė situacija, kai **duomenys pradedami rinkti** suformulavus problemą. Tuomet tikėtina, kad bus surinkti **duomenys, tinkantys** šiai problemai spręsti. Trūkumas – **procesas ilgai užtrunka**.
- Labiau **komplikuotesnis atvejis**, kai nėra laiko rinkti duomenų, reikia „**suktis**“ su esamais.
- Duomenis galima **įsigyti** iš komercinių šaltinių.
- Duomenys gali būti renkami iš įvairių **atvirų šaltinių**:
 - Valstybės duomenų agentūra (<https://www.stat.gov.lt/>),
 - Lietuvos atvirų duomenų portalas (<https://data.gov.lt>),
 - Lietuvos hidrometeorologijos tarnyba (<http://www.meteo.lt>),
 - Atviri duomenys atviram Vilniui (<https://open.vilnius.lt/>).

Duomenų rinkimas

- Automatizuotas duomenų rinkimas **naudojant API** (*programų programavimo sąsaja, application programming interface*).
- Duomenų **rinkiniai parsisiunčiami failuose**. Dažnas formatas **csv** (*comma-separated values*). Šio formato failus galima atsidaryti **bet koku teksto redaktoriumi, MS Excel** programa. Įprastai programavimo kalbos turi funkcijas šio formato failams nuskaityti.
- Atidarius **csv** failą **MS Excel** programa, failą galima išsaugoti **xlsx** formatu.

Duomenys

- Tarkime turime **objektus**, $X_1, X_2, \dots, X_m$, kuriuos apibūdina tam tikri **požymiai** (*features*) $x_1, x_2, \dots, x_n$.
- **Objektais** gali būti moksleiviai, pacientai, įrenginiai, gaminiai, gamybos procesai, gamtos reiškiniai ir kt. Objektai dar gali būti vadinami **duomenų įrašais** (*data items, data samples*).
- Objektus apibūdinančiais **požymiais** gali būti moksleivių pažymiai, pacientų kraujo tyrimų rezultatai, gaminio savybės ir pagaminimo laikas.
- Tokius duomenis galima saugoti **lentelėse**.

Duomenų lentelė

Bendras atvejis:

		Požymiai			
		x_1	x_2	...	x_n
Duomenų įrašai	X_1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1n}
	X_2	x_{21}	x_{22}	...	x_{2n}
	...	...	...	...	...
	X_m	x_{m1}	x_{m2}	...	x_{mn}

Duomenų lentelė

Duomenų pavyzdys – moksleivių dvejų metų pažymių vidurkiai.

		Požymiai			
		Matematika	Lietuvių k.	Fizika	IT
Duomenų įrašai	Moksleivis Nr. 1	8,5	9,2	7,5	9,5
	Moksleivis Nr. 2	7,2	7,7	8,5	7,2
	...	...	...	...	...
	Moksleivis Nr. 20				10

Kito tipo duomenys

- Ne visada duomenys būna **struktūrizuoti** ir patalpinti **lentelėse** (*tabular*).
- Dažnai susiduriama su **nestruktūrizuotais** duomenimis: tekstas, vaizdai, video, garsai ir kt.

Duomenų pradinis apdorojimas

Duomenų valymas

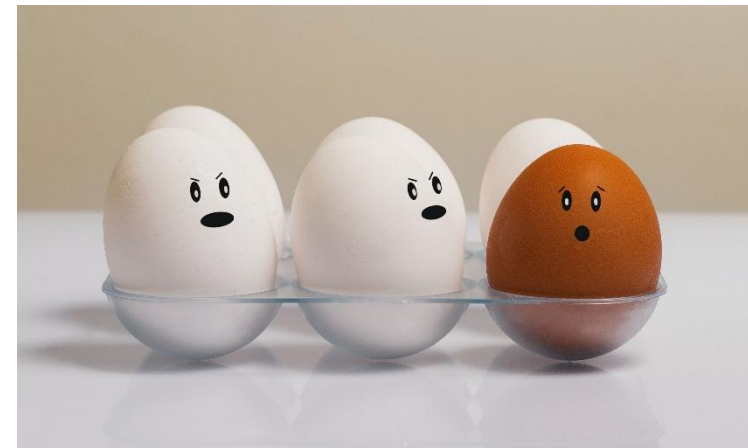
- **Duomenų valymas** (*data cleaning*) – tai neteisingų, pasikartojančių ar kitaip klaidingų duomenų rinkinio duomenų taisymo procesas.
- Viena iš dažnai pasitaikančių situacijų, kai **duomenyse trūksta** tam tikrų reikšmių (*missing values*).
- **Ką daryti?**
- Galimi **du būdai**:
 - **Panaikinti įrašus** su trūkstamomis reikšmėmis.
 - Vietoj trūkstamų reikšmių **įrašyti kitas reikšmes**, pavyzdžiui, to požymio vidurkį.

<https://www.pexels.com>

Duomenų valymas: išskirčių paieška

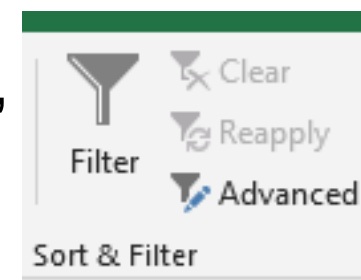
- Kita dažna situacija, kai duomenyse yra reikšmių, kurios **žymiai skiriasi nuo kitų** to paties požymio reikšmių. Šios reikšmės vadinamos **išskirtimis** (*outliers*).
- **Kodėl jos atsiranda?**
- Galimos dvi priežastys:
 - **Klaidingi duomenys** (žmogiškoji klaida, daviklio ar kito įrenginio sutrikimas).
 - **Išskirtys nurodo duomenų specifiką**, pavyzdžiui, retą ligą, gaminio broką ir pan.

<https://www.pexels.com>

Duomenų filtravimas

- **Duomenų filtravimas** – tai duomenų pradinio apdorojimo procesas, kai iš analizuojamų duomenų aibės **atrenkami** duomenų įrašai **pagal nustatytus kriterijus**.
- **Kriterijai** gali būti gana **paprasti**. Pavyzdžiui, reikia atrinkti tuos duomenų įrašus, kurių požymio (stulpelio) „Ligoninė“ reikšmė yra „VšĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santaros klinikos“.
- Tačiau galima suformuoti ir **daug sudėtingesnius kriterijus**, apimančius kelis požymius.

Duomenų normavimas

Duomenų normavimas – tai procesas, kurio metu suvienodinamos duomenų požymių skalės. Įprastai reikšmės suvedamos į intervalą $[0; 1]$.

	Atlyginimas	Stažas
A1	1500	4
A2	1800	10
A3	2300	2
Min	1500	2
Max	2300	10

	Atlyginimas	Stažas
A1	0	0,25
A2	0,375	1
A3	1	0
Min	0	0
Max	1	1

P. S. Normavimą atliekant MS Excel, gera proga **prisiminti langelių adresų fiksavimą**.

Duomenų normavimas

- Tegu $X_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{in})$, $i = 1, \dots, m$. Duomenys **normuojami** kiekvieno požymio reikšmę pakeičiant:

$$x_{ij} \leftarrow \frac{x_{ij} - \min(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})}{\max(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj}) - \min(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})}.$$

- Čia
 - $\min(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})$ yra j -tojo požymio reikšmių **minimali reikšmė**,
 - $\max(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})$ yra j -tojo požymio reikšmių **maksimali reikšmė**.
- Po normavimo kiekvieno požymio minimalios reikšmės tampa lygios **0**, o maksimalios **1**.

Duomenų rikiavimas

Duomenų rikiavimas

- **Skaitinius duomenis** (skaičius) galima rikiuoti jų didėjimo ar mažėjimo tvarka.
- **Tekstinius duomenis** (tekstą) galima rikiuoti abėcėlės tvarka.
- Paprastoms rikiavimo procedūros atlikti tinka **MS Excel** programa.
- Dažnai duomenų rikiavimas **reikalingas duomenų bazėse** ar programuojant duomenų analizės algoritmus.

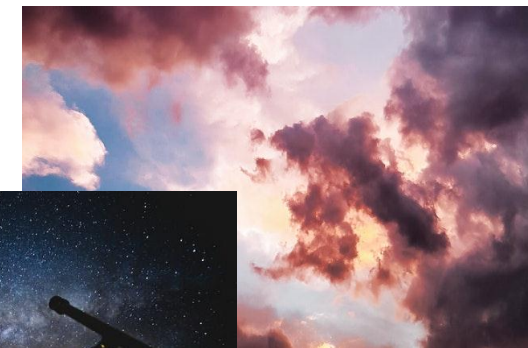
Duomenų rikiavimo algoritmai

- Yra daug duomenų rikiavimo algoritmų: **įterpimo**, **MinMax**, **burbuliukio**, **greitojo rikiavimo** ir kt.
- Nurodytame tinklalapyje galima rasti **duomenų rikiavimo algoritmų**, įgyvendintų **Python** kalba. Galima interaktyviai keisti kodą, skaičiavimai atliekami saityno aplinkoje:
https://www.tutorialspoint.com/python_data_structure/python_sorting_algorithms.htm
- P.S. Įterpimo algoritme `while` ciklas turi būti `For` viduje, t. y. `while` blokas patrauktas į dešinę.

Didieji duomenys

Didieji duomenys. Kas tai?

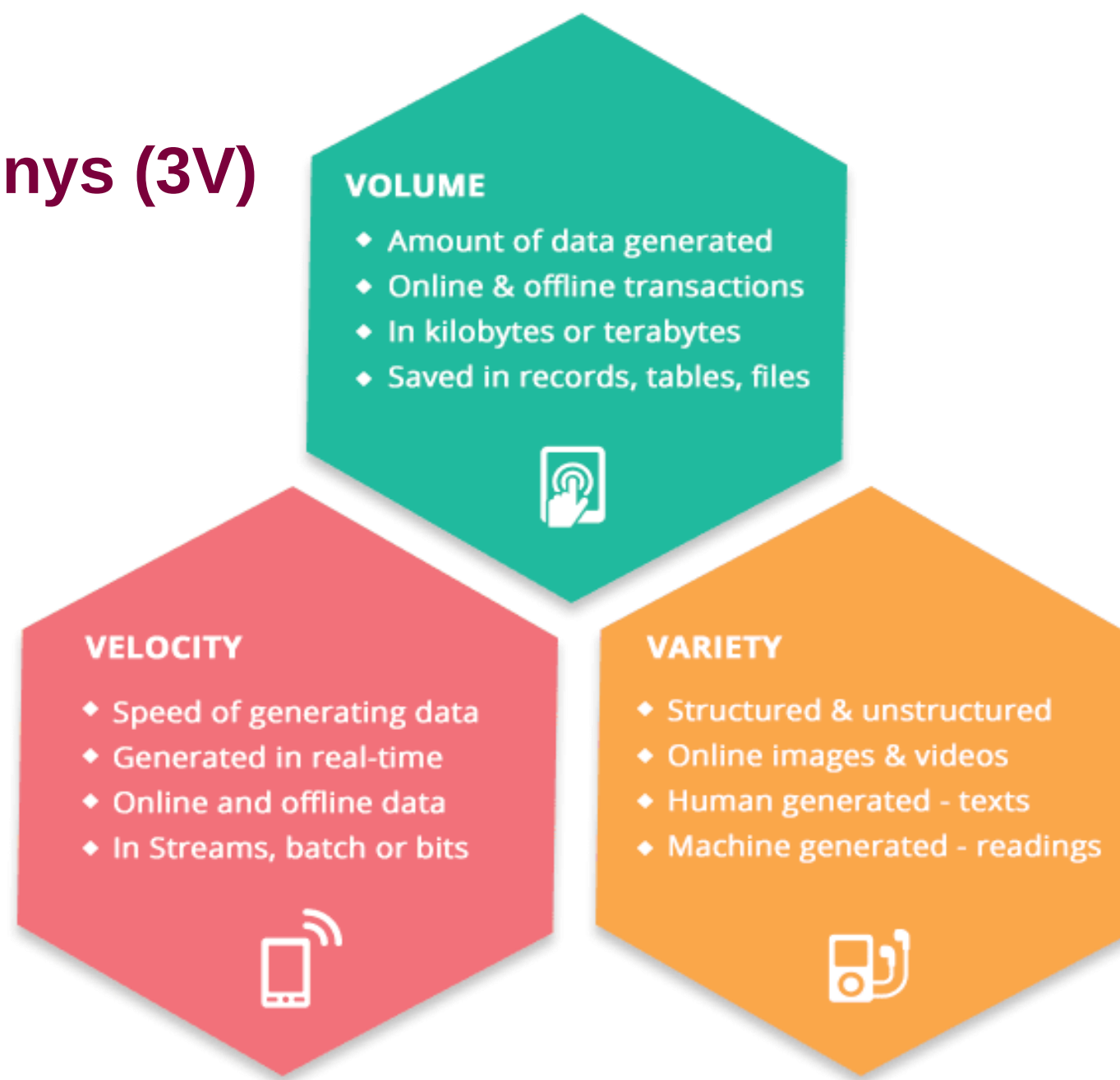
- **Modernios technologijos** leidžia generuoti **milžiniškus duomenų kiekius**.
- Pagrindiniai **didžiųjų duomenų** (*big data*) šaltiniai:
 - Astronomija,
 - Meteorologija,
 - Genų inžinerija,
 - Medicina,
 - Bankinės ir finansinės sistemos,
 - Socialiniai tinklai,
 - Telekomunikacija,
 - Daiktų internetas (*Internet of Things*, IOT)
 - Saitynas (*web*).
 - Kiti

Didieji duomenys. Ar tai tik didelė duomenų apimtis?

- **Didieji duomenys** (*big data*) – tai tokie duomenys, kurių **apimtis** yra tokia **didelė**, kad jų neįmanoma apdoroti ir analizuoti naudojant įprastus metodus.
- **Didžiuosius duomenis** charakterizuoja pagrindinės savybės (**3V**):
 - didžiulis duomenų kiekis (**Volume**),
 - didelė duomenų įvairovė (**Variety**),
 - nuolat atsirandantys nauji duomenys (**Velocity**).

Didieji duomenys (3V)

Didieji duomenys. Jų tipai.

- **Struktūrizuoti** duomenys
 - Lentelės, reliacinės duomenų bazė ...
- **Nestrukūrizuoti** duomenys
 - Tekstas, vaizdai, video, audio ...
- **Dalinai struktūrizuoti** duomenys
 - Dokumentai lentelėse ...
- **Metaduomenys**
 - Struktūrizuoti duomenis apie duomenis
- **Srautiniai** duomenys
 - Laike atsirandantys duomenys iš daviklių ir kt. ...
- **Geografiniai** duomenys
 - Duomenys, apimantys informaciją apie poziciją erdvėje

<https://eihdigital.com/wordpress-design-and-development-service/>

Duomenų tyrybos uždaviniai ir metodai

Duomenų tyryba: paprasčiausi uždaviniai

- **Statistinių charakteristikų skaičiavimas**: vidurkis, dispersija, mediana, maksimali reikšmė, minimali reikšmė ir kt. – **aprašomoji statistika**.
- **Matematinė statistika** yra **duomenų tyrybos** dalis.

Duomenų tyryba: klasifikavimas

- **Duomenų klasifikavimas** – vienas iš dažniausių sprendžiamų duomenų tyrybos uždavinių.
- **Klasifikavimo tikslas** – priskirti duomenis tam tikrai klasei.
- Įprastai daliai duomenų klasės yra žinomos. Pritaikius klasifikavimo metodą, **klasės yra nustatomos** duomenims, kurių klasės nebuvo žinomos.

Klasifikavimas medicinoje

- Klasifikavimo uždaviniai dažnai sprendžiami **medicinoje**, siekiant nustatyti **preliminarią diagnozę**.
- Tarkime, turime pacientų širdies veiklos rodiklius ir kraujo tyrimų duomenis ir žinome, kad dalis pacientų serga tam tikra liga, kiti pacientai yra sveiki. Vadinasi, turime dviejų klasių duomenis: **sergantys, sveiki**.
- Taip pat turime pacientus, kurių širdies veiklos rodikliai yra išmatuoti ir kraujo tyrimo rezultatai yra žinomi, tačiau **jie nėra priskirti** nei vienai klasei (t. y., nėra diagnozės).
- **Klasifikavimo tikslas** – priskirti šiuos pacientus vienai iš dviejų klasių (**sveiki** ar **sergantys**).

Duomenų pavyzdys

	SKS	DKS	ŠD	MTL_Ch	Klasė
Pacientas Nr. 1	120	85	75	3,5	sveikas
Pacientas Nr. 2	125	75	62	5,0	sveikas
Pacientas Nr. 3	110	70	70	2,8	sveikas
...	...	...	...	...	...
Pacientas Nr. 101	145	85	90	5,5	serga
Pacientas Nr. 102	152	80	75	2,7	serga
...	...	...	...	...	...
Pacientas Nr. 201	110	90	65	4,0	???
Pacientas Nr. 202	135	75	62	2,6	???

SKS – sistolinis
kraujo spaudimas,

DSK – diastolinis
kraujo spaudimas,

ŠD – širdies dažnis,

MTL_Ch –
Cholesterolis,
esantis mažo tankio
lipoproteinų
sudėtyje.

Duomenų tyryba: prognozavimas

- Dar vienas populiarius duomenų analizės uždavinys yra **prognozavimas**, kurio metu žinant duomenų dalies požymių reikšmes, nustatomos reikšmės požymiui, kurio reikšmė nežinoma.
- **Prognozavimo tikslas** – iš „istorinių“ duomenų nustatyti reikšmes „ateities“ duomenims.
- **Prognozavimo uždaviniai** sprendžiami įvairiose srityse. Pavyzdžiui, meteorologijoje remiantis ankstesnių metų to paties laikotarpio duomenimis bei pastarojo laikotarpio pokyčių prognozuojama oro temperatūra ateinančiai savaitei.
- Taip pat **prognozavimas** atliekamas vertybinių popierių biržoje, įvairiose finansinėse rinkose ir kitur.

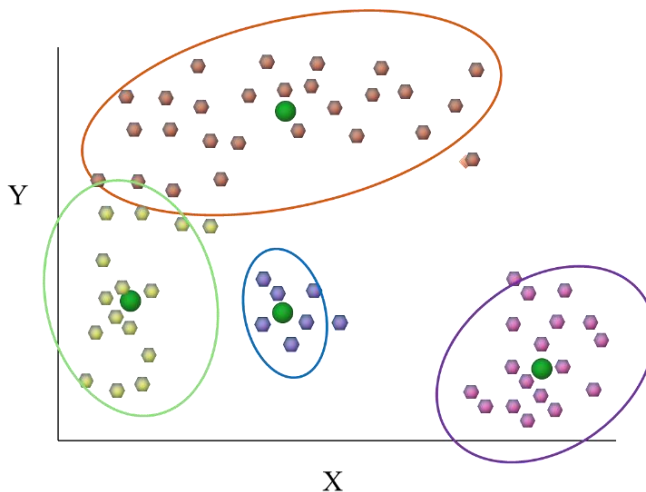
Duomenų prognozavimas: pavyzdys

- **Žaliuose langeliuose** nurodytas vienos įmonės metinis pelnas (tūkstančiais). Pagal juos bus norima prognozuoti pelną, nurodytą **raudonuose langeliuose**, t. y., pagal penkių metų duomenis bus prognozuojamas pelnas sekantiems metams;
- **Mėlyni langeliai** nurodytas pastarųjų penkių metų pelnas;
- Tikslas – prognozuoti pelną sekantiems metams (**oranžinis langelis**).

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
2	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
3	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
4	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
5	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
6	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
7	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	???

Duomenų tyryba: klasterizavimas

- **Klasterizavimo** tikslas – suskirstyti objektus taip, kad panašūs objektai patektų į tą patį klasterį, o skirtingi – į skirtingus.
- **Klasteris** – tai panašių objektų grupė.
- Čia svarbu nustatyti objektų **panašumo matą**. Vienas paprasčiausių panašumo matų – gerai žinomas Euklido atstumas.

Duomenų tyryba ir mašininis mokymasis

Mašininis mokymasis

Mašininis mokymasis yra mokymasis, kuris vyksta be žmogaus įsikišimo. Šis mokymasis yra labai efektyvus, nes mašinos gali greitai išmokti iš duomenų. Mašininis mokymasis yra naudojamas daugelyje sričių, tokių kaip vaizdo atpažinimas, kalbos atpažinimas, rekomendacijos ir kt.

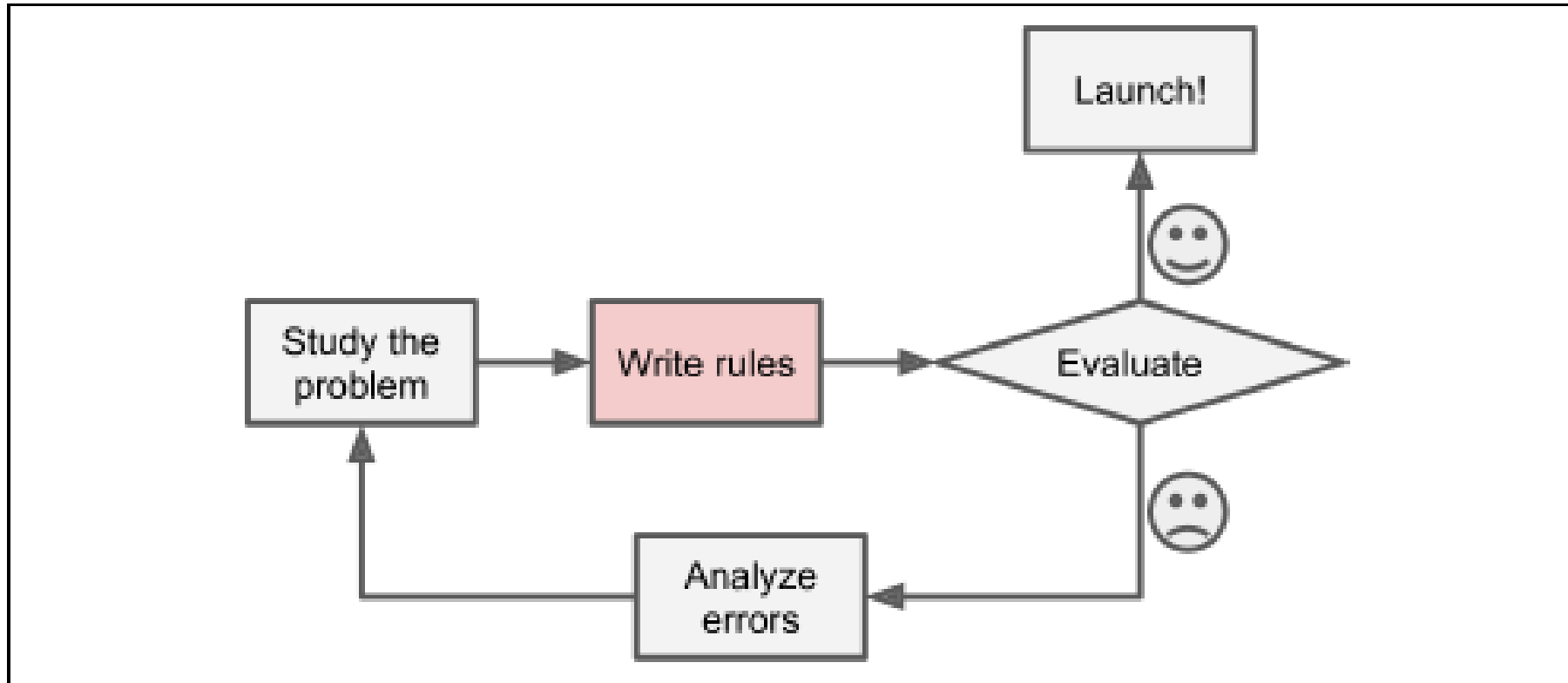
Mašininis mokymasis yra suskirstytas į tris pagrindinius tipus: priežiūrą, klasifikaciją ir regresiją. Priežiūra yra mokymasis, kuris vyksta be žmogaus įsikišimo. Klasifikacija yra mokymasis, kuris vyksta su žmogaus įsikišimu. Regresija yra mokymasis, kuris vyksta su žmogaus įsikišimu.

Mašininis mokymasis yra labai efektyvus, nes mašinos gali greitai išmokti iš duomenų. Mašininis mokymasis yra naudojamas daugelyje sričių, tokių kaip vaizdo atpažinimas, kalbos atpažinimas, rekomendacijos ir kt.

Mašininis mokymasis. Kas tai?

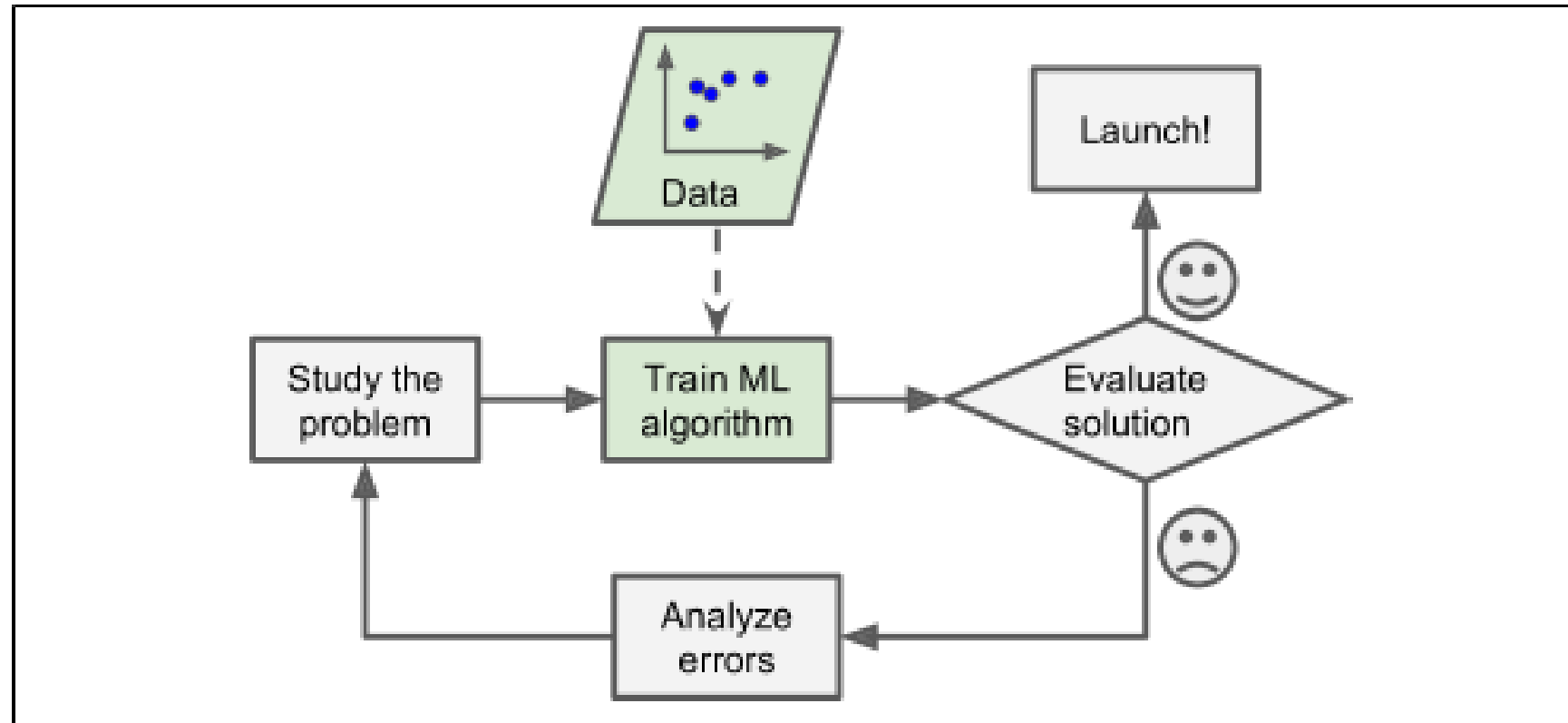
- **Mašininis mokymasis** (*machine learning*) – tai informatikos sritis, suteikianti kompiuteriams **galimybę mokytis be aiškių instrukcijų**. Tai algoritmai, kurių veikimas gerėja, kai jie gauna **daugiau duomenų**.
- **Gilusis mokymasis** (*deep learning*) – tai mašininio mokymosi poaibis, kuris efektyvus mokant naudojant didžiulius duomenų kiekius.
- **Dirbtinis intelektas** (*artificial intelligence*) – tai sistema, kuri gali mąstyti, jausti, veikti ir prisitaikyti, atlikti funkcijas, kurios įprastai siejamos su žmogaus gebėjimais.

Tradīcinis (taisīyklēmīis grīstas) būdas

Géron, A. (2017). *Hands-on machine learning with Scikit-Learn and TensorFlow: concepts, tools, and techniques to build intelligent systems*. O'Reilly Media, Inc.

Mašiniņu mokymusi grīstas būdas

Géron, A. (2017). *Hands-on machine learning with Scikit-Learn and TensorFlow: concepts, tools, and techniques to build intelligent systems*. O'Reilly Media, Inc.

Mašininis mokymasis ir duomenų tyryba

- **Panašumai:**
 - Abu konceptai apima analitinius procesus.
 - Abu mokosi iš duomenų.
 - Abiem reikia daug duomenų, kad pasiekti gerą rezultatą.
- **Skirtumai** (vienas požiūris):
 - **Duomenų tyrybos** metodais nagrinėjami turimi duomenys. **Mašininio mokymosi** algoritmais iš esamų duomenų bandoma nuspėti, kas bus ateityje.
 - **Duomenų tyrybos** procese yra daugiau „rankinio“ darbo ir sprendimų priėmėjo įsikišimo. **Mašininio mokymosi** algoritmai yra daugiau automatizuoti, čia eliminuojamas žmogaus įsikišimas.

Mašininis mokymasis ir duomenų tyryba

Kitu požiūriu **duomenų tyryba** gali būti dvejopa:

- arba tik nagrinėjanti duomenis (**statistika**),
- arba, pasitelkus **mašininio mokymosi** algoritmus, nuspėjanti (numatanti), kas bus ateityje.

Duomenų tyryba ir vizualizavimas

- Duomenų tyryba
- Duomenų vizualizavimas
- Duomenų tyrybos ir vizualizavimo įrankiai
- Duomenų tyrybos ir vizualizavimo taikymai
- Duomenų tyrybos ir vizualizavimo ateitis

Duomenų vizualizavimas

- **Duomenų vizualizavimas** gali padėti tam tikra prasme struktūrizuoti turimus duomenis ir neleisti pasiklysti duomenų labirintuose.
- **Duomenų vizualizavimas** gali būti naudingas vaizduojant duomenų tyrybos rezultatus.
- Standartiniai grafikai **MS Excel** programoje gali puikiai atlikti **duomenų vizualizavimo** ir **duomenų tyrybos rezultatų vizualizavimo** užduotis.

